

# VÝSLEDKY VÝVOJE TVRDÉHO Y VE 20. STOLETÍ



## Tvrdé y v češtině

Když čeští obrozenci v 1. polovině 19. století znovu vytvářeli spisovný český jazyk, vzali za základ jazyk *Bible kralické* a ustanovili tak i rozlišování **tvrdého a měkkého y/i** v písmu. *Bible kralická* ovšem vznikla v 16. století a už v té době byl její jazyk zastaralý. Obrozencům se tudíž klade za vinu, že je dnes nutně se učit, kde se píše **tvrdé a měkké y/i**, ačkoli rozdíl ve výslovnosti už není patrný. V minulosti však tento rozdíl patrný byl a dokonce ještě ve 20. století na značné části našeho území jeho následky přetrvávaly. Rozdíl však rychle mizí a původní **tvrdé y**, respektive hlásky, které z něj v nářečích vznikly, splytvají s původním **měkkým i**.

## Výslovnost tvrdého y a hlásek, které z něj vznikly

Artikulační **tvrdého y** ve staré češtině popsal už spis *Orthographia Bohemica*, připisovaný někdy Janu Husovi. Špička jazyka byla za dolními zuby a jazyk se pod středem patra obloukovitě zvedl. Naproti tomu při vyslovování **měkkého i** se přední část jazyka přibližuje k přednímu patru, podle schématu v legendě se tedy **měkké i** vyslovuje na pozici 1-1a. Původní **tvrdé y** se zřejmě vyslovovalo na pozici 1-3b, možná 1-2b.

Zatímco na většině území Čech **tvrdé a měkké y/i** splynulo v jedinou hlásku, v řadě dalších oblastí se výslovnost **tvrdého y** začala měnit. Často se přesouvala artikulačně níž a vpřed a vytvorila se tak nová hlásky blízká hláskám **e**, nebo **s** dokonce splynula. Alespoň mírně odstin **e** rozeznatelný u hlásek vzniklých z **y** v nářečích na celém území Čech, západní a střední Moravy i na většině území Slezska. Nejtypičtější (a také zvukově nejrozmanitější) byla v tomto ohledu středomoravská nářečí, zahrnující šklou hlásek od velmi úzkého **e** bližšího se až po široké **e**, typické pro centrální středomoravská nářečí (*čechat, veskdat*; 2-2a, 3-1a až 5-2a). Ojedinelé bylo **tvrdé y** nahrazeno tzv. redukovanou samohláskou, což je hláška podobná parazitickému pazukvu či výslovnosti anglického členu „a“ (*raba*; 3-3a, 4-3a). Na Valašsku se pak dochovala výslovnost **tvrdého y** zřejmě dosti podobná stavu ve staré češtině (*ajsk*; 1-2b).

## Míra zachování hlásek

Hlásky za původní **tvrdé y** postupně splytvají s původním **měkkým i** v jedno **splynulé i**. Tento proces je možné rozdělit na pět fází na základě míry, do jaké je už hláška za **tvrdé y** nahrazena **splynulým i**. Zobrazená míra zachování hlásek se týká starších generací v 2. polovině 20. století, narozených zhruba v letech 1885-1925. Pět stadií počíná u stavu úplného dochování hlásky za **tvrdé y**, druhou fází je kolísání (převaha hlásky za **tvrdé y**), třetí vytrácení (přibližně stejná míra se **splynulým i**), čtvrtou jsou zbytky (převaha **splynulého i**) a pátou úplný zánik v 1. polovině 20. století. Areal **splynulého i** zánorňuje oblast, kde k zániku hlásek za **tvrdé y** došlo kdokoli před začátkem 20. století.

## Pohrančí

Jako tzv. pohrančí bývá označována oblast, která byla před druhou světovou válkou osídlena převážně německy mluvícím obyvatelstvem. Po válce došlo k odsunu tohoto obyvatelstva a k novému osídlení oblastí etnickými Čechy. Vzniklo tak území nářečně smíšené. Navzdory svému názvu oblast pohrančí zasahuje mnohdy hluboko do vnitrozemí a vytváří vnitrozemské ostrovy.

Hranice tzv. pohrančí byla stanovena multikriteriálně s důrazem na zachování tradičních teritoriálních dialektů. Zohledněno je tak meziválečné národnostní složení všech částí obcí, nepřerušovaná tradice českého osídlení, předpokládaný podíl nových přistěhovalců po odsunu Němců a doplňkové i další faktory, zejména vnitřní migrace, míra industrializace apod.

## Přesahy do Polska

Znárodně byl stav v přeshraničních oblastech s dialekty češtiny, a to pouze tam, kde se jednalo o souvislé české osídlení po obou stranách hranice. Ide o tři výběžky do Polska – u Náchoda, Opavy a Hlučína.

## Zdroje prostorových dat

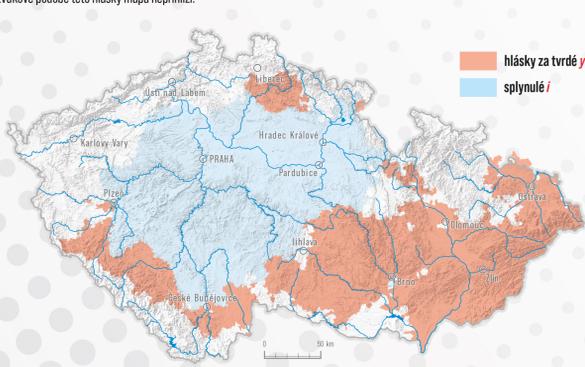
Nářeční materiál byl získán z více než 700 nahrávek Archivu zvukových záznamů nářečních promluv, z *Dotazníku pro výzkum českých nářečí*, z řady dialektologických monografií a studií a z asi stovky dialektologických studentských kvalifikačních prací.

## Stav hlásek za tvrdé y na počátku národního obrození, kolem roku 1775 [rekonstrukce]

Zánik **tvrdého y** se obvykle dovršuje jeho úplným splynutím s původním **měkkým i**. Posledním stadiem před tímto zánikem je zbytková odlišná výslovnost u ojedinelých sloves, nebo zbytková výslovnost, která splyne s hláskou **e** (*kobela*). Takovéto relikty obvykle po několika generacích mizí úplně a jsou nahrazeny **splynulým i**. Po zániklých areálech hlásek tak zůstávají ještě několik generací takovéto stopy, jejichž pomocí můžeme tyto areály rekonstruovat.

Sběr nejstarších reliktních, které mnohdy zanikly ještě v 19. století, ukazuje, jak se rozdrobené areály hlásek za **tvrdé y** dříve slévaly v areál jediný. Platí to zejména o západních a jižních Čechách. Lze tak rekonstruovat stav o tři až čtyři generace zpátky.

Mapa znázorňuje předpokládaný stav kolem roku 1775 a ukazuje rozsah území, kde alespoň zbytkově některá z hlásek za **tvrdé y** existovala. Ke zvukové podobě této hlásky mapa nepřihlíží.



hlásky za tvrdé y  
splynulé i

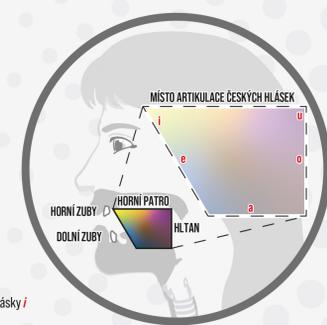
0 25 50 km

0 25 50 km

## Výslovnost tvrdého y a hlásek, které z něj vznikly



POLOHA RTŮ  
a – nezaokrouhlená  
b – zaokrouhlená

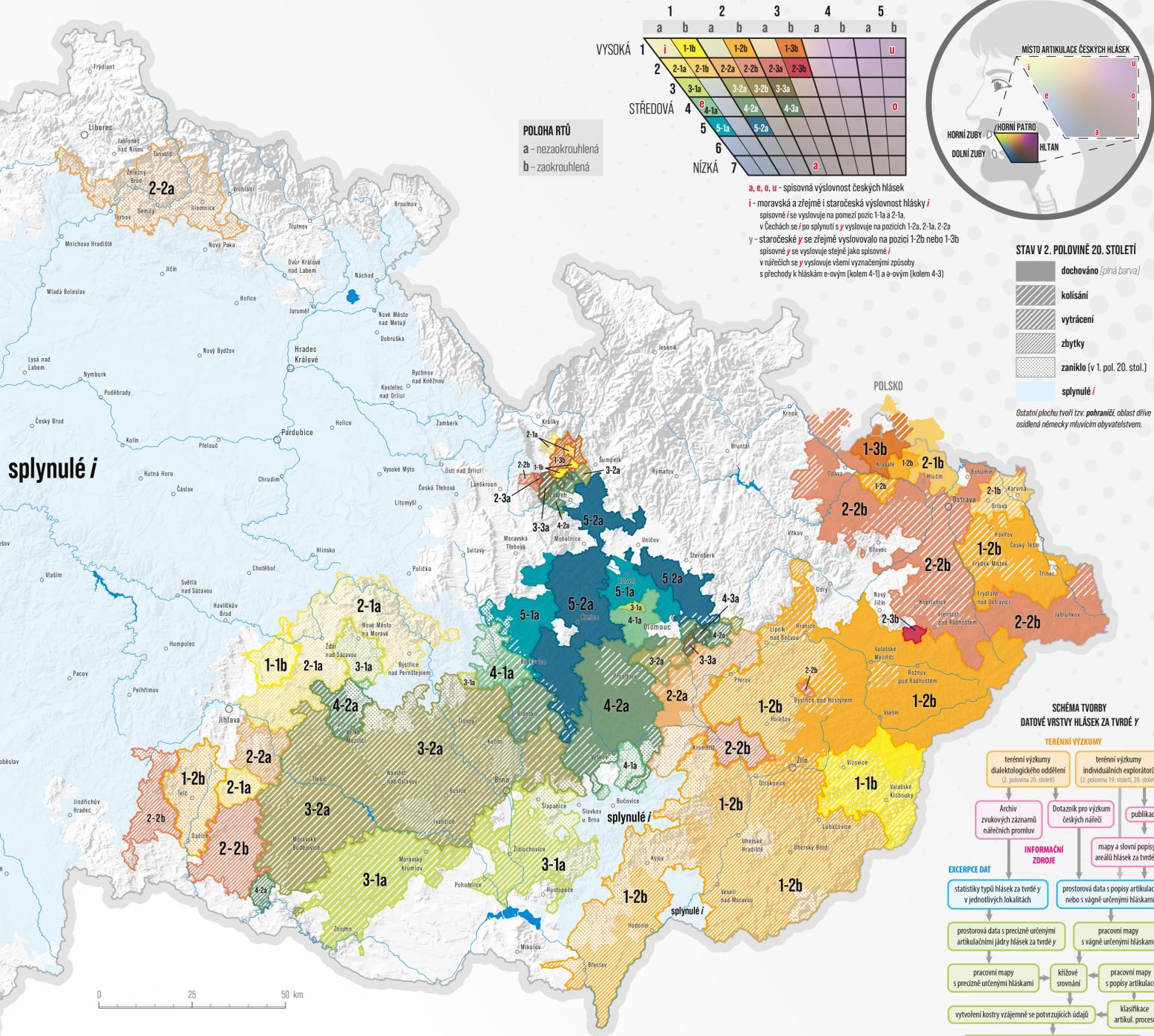


a, e, o, u - spisovná výslovnost českých hlásek  
i - moravská a zřejmě i staročeská výslovnost hlásky i spisovně se vyslovuje na pozici 1-1a a 2-1a. v Čechách se i po splynutí s y vyslovuje na pozicích 1-2a, 2-1a, 2-2a y - staročeský se zřejmě vyslovovalo na pozici 1-2b nebo 1-3b spisovně se vyslovuje stejně jako spisovně i v nářečích se y vyslovuje velmi význačnými způsoby s přechody k hláskám e-ovým (kolem 4-1) a a-ovým (kolem 4-3)

## STAV V 2. POLOVINĚ 20. STOLETÍ

- dochováno (plná barva)
- kolísání (šikmá čára)
- vytrácení (šikmá tečka)
- zbytky (šikmá čárka)
- zaniklo (v 1. pol. 20. stol.) (šikmá čárka)
- splynulé i (modrá)

Ostatní plochu tvoří tzv. pohrančí, oblast dříve osídlena německy mluvícím obyvatelstvem.



## SCHEMA TVORBY DATOVÉ VRSTVY HLÁSEK ZA TVRDÉ Y



VÝSLEDKY VÝVOJE TVRDÉHO Y VE 20. STOLETÍ  
M.A.P.S. Num. 21  
Autorský kolektiv: Mgr. Bronislav Stupňánek, Ph.D., RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.<sup>2</sup>  
Kartografické zpracování: RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.<sup>2</sup>; Mgr. Jakub Žejdlík<sup>2</sup>

Zpracování dat: Mgr. Bronislav Stupňánek, Ph.D.<sup>1</sup> (excerpta, posledy, příprava prostorových dat, návrh interpolčního algoritmu), Mgr. Tereza Kopecká<sup>1</sup> (excerpta části studentských prací), Mgr. Filip Kubešák<sup>1</sup> (excerpta části Dotazníku), RNDr. Rostislav Někaj, Ph.D.<sup>2</sup> (interpolpace dat), Mgr. Ondřej Štrubel<sup>1</sup> (interpolpace dat), RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.<sup>2</sup> (úprava dat)

Pracoviště: <sup>1</sup> Dialektologické oddělení, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. Katedra geoinformatiky, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci  
Mapa vznikla na základě řešení projektu č. DG2PQ220V029 Nářeční českého jazyka interaktivně. Dokumentace a zpřístupnění mizejícího jazykového dědictví jako neoddělné součásti regionálních identit. Poskytovatel podpory Ministerstvo kultury, Program MKA II.

V mapě byla použita data, která poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (https://lindat.cz), podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (projekt G. LM2018101).  
Recenzenti: PhDr. Hana Konečná, Mgr. Bc. Zdeněk Staňoh, Ph.D.  
Data: © Ústav pro jazyk český AV ČR a Univerzita Palackého v Olomouci, 2022  
Podkladová data: ©ArcCR, ARCDATA PRAHA, 201, ČSÚ, 2016

Ediční řada M.A.P.S. (Maps and Atlas Product Series), Num. 21  
Vydala Univerzita Palackého v Olomouci ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český AV ČR pro Katedru geoinformatiky jako její 96. titul.  
© Univerzita Palackého v Olomouci, 2022  
ISBN 978-80-244-6169-5 (print)  
ISBN 978-80-244-6163-2 (PDF)